

Ochrana prírody vo vojenských obvodoch

V súvislosti s nedávnymi zmenami v systéme vojenskej bezpečnosti v Európe a s rozširovaním NATO, ktoré v súčasnosti spočíva v zoskupení 26 nezávislých členských krajín, dochádza k zmenám vojenských území a ich využívania. V súčasnom období pozorujeme rozsiahle zmeny smerujúce k polyfunkčnému využívaniu vojenských území nielen v západných krajinách, ale aj v strednej a východnej Európe. Okrem výcviku ozbrojených síl,

enormnému znečisťovaniu vody a pôdy, takže vo vojenských priestoroch v Európe sa zachovali relatívne vhodné podmienky pre prírodné spoločenstvá, akými sú rôzne typy mokradí, prirodzené lesy a lúčne spoločenstvá. Vďaka nízkemu obsahu dusíka a fosforu sa zachovalo aj prostredie chudobné na živiny vhodné pre oligotrofné spoločenstvá organizmov, ako sú vresoviská, rašeliniská, otvorené pieskové duny a iné.

V mnohých prípadoch si však kompetentné inštitúcie neuvedomujú v plnom rozsahu význam týchto území z hľadiska ochrany prírody a zanedbáva sa starostlivosť o tieto územia. VVP zaberajú síce rozsiahle územia, avšak vojenská činnosť sa v nich vykonáva len na pomerne malých plochách v jadrovej zóne. Z bezpečnostných dôvodov sa okolo strelníc a iných cvičísk nachádzajú ochranné pásma, ktoré majú podstatne väčšiu výmeru ako tieto intenzívne využívané jadrové zóny. Celkovo máme na Slovensku štyri vojenské obvody (VO). Tie zahŕňajú šesť vojenských výcvikových priestorov (VVP): (1) VO Záhorie – s výmerou 27 695 ha: z toho VVP Záhorie – 11 027 ha, VVP Kuchyňa – 14 649 ha a VVP Turecký vrch – 2 009 ha; (2) VO Lešť – 14 575 ha: územie identické s VVP Lešť; (3) VO Valaškovce – 11 930 ha: územie identické s VVP Kamenica nad Cirochou; (4) VO Javorina – 31 638 ha: územie identické s VVP Kežmarok-Záľubica (do konca roka 2007 sa plánovalo VVP zrušiť, vďaka reštitučným konaniam sa rozloha VVP udáva v prameňoch rôzne, napr. 31 623,6 ha, podľa posledného údaj z mája 2007 sa znížila výmera na 20 043 ha). Tak na Slovensku, ako aj v Poľsku a Česku sa vo vojenských územiach nachádzajú územia Natura 2000. V ČR sa dokonca 3 územia pokrývajú s chránenými vtáčimi územiami.

Na porovnanie v tabuľke uvádzame výmery VO.

Štát	Rozloha štátu (km ²)	Počet VO	Výmera VO (ha)
Poľsko	312 683	7	194 863
Slovensko	49 035	4	85 838
Česko	78 864	5 (2 boli zrušené)	129 664

Územia sú vystavované vzrastajúcemu tlaku tak zvnútra, ako aj zvonku. Napriek tomu, že lesné hospodárstvo nie je vždy v súlade s trvalo udržateľnými princípmi hospodárenia, stav je možné zosúladiť po vzájomnej komunikácii s Vojenskými lesmi a majetkami, š. p. Existujú však oveľa väčšie hrozby, kde dochádza k nezvratným procesom a javom – vyňatiu väčších celkov z VVP, strate obrovských výmer lesnej pôdy na zástavbu (napr. na Záhorí pre priemyselné parky a golfové ihriská). Pri navrhovanom stredisku zimných športov Biele Kamene odstúpili navrhovatelia od maximalistického zámeru, ale neupustili celkom z predstavy výstavby zjazdoviek a horských dopravných zariadení, ktoré sa nachádzajú na severných svahoch pohoria Vihorlat. Uskutočnenie zámeru bude znamenať trvalý záber lesných pozemkov, odlesnenie cca o 13 ha a spotrebu vody na zasnežovacie zariadenia (zasahuje do VVP Kamenica nad Cirochou).

Aj 2 dominanty VVP Boletice (ČR) – vrch Chlum a Špičák – súperia medzi sebou o výstavbu zjazdoviek.

Vysoká biodiverzita vyskytujúca sa v existujúcich alebo bývalých VVP poukazuje na potrebu aktívneho prístupu v starostlivosti o vzácne a ohrozené druhy a biotopy. Časť VVP sa prekrýva s chránenými územiami (čiastočne prekrytie je medzi CHKO Vihorlat a VVP Kamenica nad Cirochou, súčasťou CHKO Malé Karpaty je VVP Turecký vrch, CHKO Vihorlat s navrhovaným CHVÚ Vihorlatské vrchy). Ďalšie vykazujú v rámci VVP alebo v blízkosti VVP hodnoty chránené zákonom (CHKO Záhorie a VO Záhorie, CHÚ v blízkosti VO Jvorina). Taktiež by bolo vhodné niektoré navrhnuť na ochranu ako určité zázemie v rámci územného systému ekologickej stability (navrhovaná CHKO Levočské vrchy a VO Javorina, Krupinská planina a VO Lešť).

Uvedomíme si dostatočne rýchlo význam VVP a pristúpime k aktívnej ochrane prírody v spolupráci s hlavnými aktérmi v území? Ako príklad nám môžu slúžiť začaté projekty vo VVP Záhorie. Vďaka opakovanej vojenskej činnosti sa v jadrovej zóne udržuje krajina so zastúpením rôznorodých plôšok práve na dopadových plochách a ich okolí. Na nespúvaných pieskových dunách dochádza k rozrušovaniu povrchu a k následnému pomalému zarastaniu, čím sa vytvárajú vhodné podmienky pre európsky významný biotop *vnútrozemských panónskych pieskových dún* s riedkym zapojením a na druhy veľmi chudobnými rastlinnými spoločenstvami a špecifickou faunou. Tento prioritný biotop sa na Slovensku nachádza len na území Borskej nížiny tvorenej kyslými kremičitými pieskami. Ďalej sa tu nachádzajú *vresoviská a eurosibírske dubové lesy na spraši a piesku*. V rámci projektu *Obnova a manažment biotopov pieskových dún vo VVP Záhorie* spolupracujú 3 účastníci projektu: Vojenský technický a skúšobný ústav Záhorie, Bratislavské regionálne ochranné združenie (BROZ) a Štátna ochrana prírody SR – Správa Chránenej krajiny oblasti Záhorie na manažmente území európskeho významu (lokalitách Natura 2000) vo VVP. Do ďalšieho projektu avšak už na obnovu

NP – BR Slovenský kras bola využívaná bývalou Sovietskou armádou

testovania nových zbraní a taktiež klasického využitia pre lesné hospodárstvo, nadobúdajú tieto územia čoraz väčší význam práve pre ochranu prírody. V niektorých krajinách s nedostatkom prírodných plôch dokonca aj pre rekreáciu. V Anglicku sú v rámci vojenských výcvikových priestorov (VVP) vyhradené územia na vstup len so sprievodcom alebo aj na voľný prístup verejnosti, avšak vo vymedzených hodinách. Niektoré VVP sú využívané na exkurzie na koňoch. Bežnejšie sú však možnosti pre cyklistov alebo peších turistov. Dokonca aj na Šumave vo VVP Boletice sprístupnili vojenské zložky 95 km cyklotrás, 75,5 km trás pre peších, okrem toho aj okrajové časti o celkovej rozlohe 25 km² pre zber lesných plodov a pešiu turistiku. Táto možnosť sa obmedzuje na sobotu, nedeľu a počas štátnych sviatkov.

Napriek tomu, že prioritne vojenské obvody (VO) slúžia na zabezpečenie úloh obrany štátu, ako je to nakoniec zadané aj v právnom systéme SR (§ 2 zákona NR SR č. 281/1997 Z. z. o vojenských obvodoch, ktorým sa mení zákon NR SR č. 222/1996 Z. z. o organizácii miestnej štátnej správy a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov), táto úloha sa v podstate nedostáva do rozporu so záujmami ochrany prírody. Navzájom sú v súlade. Vďaka veľkej výmere a relatívnej nenarušenosti územia poskytujú útočisko pre druhy rastlín a živočíchov, ktoré obývajú územia mimo VO mnohokrát už len v menšom počte.

Aj vďaka určitej dlhobodnej „izolácii“, zamedzenia vstupu, resp. umožnenia vstupu na územie VO len na špeciálne povolenie, unikli tieto územia činnosti človeka. Takisto urbanizácia, rozvoj priemyslu a dopravnej siete a iné aktivity tieto územia obišli. V minimálnej miere vojenské priestory zaznamenali aj intenzifikáciu poľnohospodárstva (vytváranie veľkých blokov pôdy, odstraňovanie medzí, likvidáciu mokradí odvodňovaním, používanie hnojív, pesticídov a ťažkej mechanizácie).

Na základe tohto v porovnaní s okolitou krajinou to nevedlo až k takej masívnej fragmentácii biotopov a

Časť územia NPR, zároveň SKUEVO209 Morské oko zasahuje do VO Valaškovce

rašelinisk LIFE05NAT/
SK/000112 *Obnova
mokradí Záhorkej
nižiny* sú zapojení títo
partneri: ŠOP SR – S-
CHKO Záhorie, BROZ
a Slovenský vodo-
hospodársky podnik,
š. p., OZ Bratislava.
(Pozn.: Viac o hodno-
tách a aktívnej ochra-
ne vo vojenských
územiach prinesieme
čitateľom v ďalších čís-
lach *Enviromagazínu*.)

Adriána Kušíková
Foto: autorka

Ekosystému viatych pieskov napomáha rozrušovanie vojenskou činnosťou. Schopnosť upevňovať rozsiahle viate piesky vo VO Záhorie má napr. kyjanka sivá (*Corynephorus canescens*)

Klasická celoplošná úprava pôdy po ťažbe lesného porastu má negatívne dôsledky na biodiverzitu. Bez spolupráce to nejde, preto je potrebné sa dohodnúť na správnom manažmente územi s vojenskými lesníkmi

Klimatická zmena, podkôrny hmyz a biodiverzita

Jedným z množstva väčších či menších zmien, ktoré nás čakajú v súvislosti so zmenou klímy je aj predpokladaná zmena biodiverzity. Biodiverzita, ako taká, je citlivý mechanizmus, ktorý vždy pružne reagoval na všetky vonkajšie podnety, ktoré sme mu väčšinou pripravili my ľudia. Široké spektrum organizmov tvoriacich tento mechanizmus vždy viac-menej pružne reagovalo na vonkajšie vplyvy a vždy sa dokázali vrátiť do dlhodobého normálu, avšak v súčasnosti si musíme zvyknúť na myšlienku, že hranice toho, čo sme doteraz poznali ako „normál“, už budú posunuté niekde inde, čo znamená, že očakáva aj nás nevyhnutné prehodnotenie postojov k biodiverzite a zaužívaným „normálom“. Je isté, že dôjde k hynutiu menej odolných a na stabilitu prostredia náročnejších drevín, rastlín a organizmov. Klimaxové spoločenstvá budú ustupovať pionierskym drevinám; prežívať budú zrejme iba odolnejšie druhy.

Jedným zo súvisiacich negatívnych dopadov týchto závažných zmien, ktorý sa nás priamo dotýka, je premnoženie podkôrneho hmyzu, téma tiež často, viac či menej objektívne medializovaná. Lykožrút, doteraz druhotný škodca, bol vždy súčasťou lesných ekosystémov a smrekových lesov. Smrek je okrem toho hostiteľom stoviek druhov hmyzu, pričom fosílné nálezy dokladujú, že niektorých z nich už státisíce rokov. Skutočnosť, že smrek aj podkôrnik vedľa seba prežívajú dlhé obdobia

svedčí o tom, že jeden druhého potrebuje, a že sa medzi nimi a ďalšími súčasťami ekosystému vytvorila spleť regulujúcich väzieb. Účinnosť a funkčnosť týchto väzieb však závisí od mnohých faktorov. Jedným z najdôležitejších je odolnosť potenciál smreka a klimatické podmienky, ktoré hlavne počas studených zím a chladnejšieho leta bránili jeho masívnemu šíreniu. V ideálnom prípade zdravý smrek dokáže zmobilizovať svoj obranný mechanizmus a s lykožrútom sa dokáže vyrovnáť. Pri preniknutí podkôrneho pod kôru sa zo živcových kanálikov vyleje živica, ktorá chrobáka prilpí a zabije. Živica sama osebe je pre podkôrnik toxická, smrek však do postihnutých miest vylučuje aj ďalšie jedovaté látky, najmä terpény a fenoly. No v súčasnosti vplyvom sucha a tepla obranné mechanizmy smreka nefungujú a smrek tak svoju schopnosť prežiť stráca. Naproti tomu za tepla a sucha sa vývoj podkôrneho urýchľuje a zvyšuje sa tak počet generácií počas jedného roku a vďaka otepľovaniu sú napadnuté aj porasty vo vyšších polohách, ktoré predtým boli „v bezpečí“ z dôvodu chladnejšieho prostredia. Regulácii podkôrneho hmyzu prirodzeným spôsobom pomáhajú aj rôzne choroby ako sú baktérie a huby, ďalej parazity ako sú roztoče, rôzne druhy hmyzu ako sú lumčíky, pestroš mravcový a v neposlednom rade je to hmyzožravé vtáctvo. Človek tiež pomáhal prírode vyrovnáť sa s podkôrnym hmyzom rôznymi spôsobmi v

poškodené (rozsiahle kalamity v r. 2004, 2007), staré či oslabené smrek, nestabilné smrekové monokultúry, a takisto aj nie vždy celkom správnym pochopením bez zásahu v niektorých územiach, sa lykožrút stal určujúcim faktorom, ktorý nielen mení vzhľad a zloženie našich lesov, ale je aj subjektom, ktorý dáva do pohybu mechanizmus ďalších zmien v zložení súvisiacich druhov dotknutých ekosystémov. S redukciami smrekových biotopov dôjde aj k redukcii naň viazaných druhov a s novým drevinovým zložením prídu aj nové druhy. Celkový obraz lesov v niektorých lokalitách sa trvalo zmení a je otázne, či to bude zmena pre človeka pozitívna. Odpoveď sa zrejme dozvieme až v budúcnosti, no už teraz je takmer isté, že tento dopad môže okrem zníženia celkovej ekologickej stability krajiny spôsobiť vážne sociálno-ekonomické problémy v regiónoch, ktoré sú závislé od turizmu a drevospracujúceho priemyslu. Klesne aj funkčnosť lesa v súvislosti s ochranou pôdy, kde vzniká nebezpečenstvo erózie, zhoršuje sa vodná bilancia, zmenia sa celkové mikro a mezoklimatické pomery a je potrebné vziať do úvahy aj zhoršenie plnenia rekreačnej a liečebnej funkcie znížením estetických hodnôt a nástupom prímеси drevín, ktoré sú vďaka peľu vysoko alergénne.

Na základe vymenovaných skutočností je preto viac než jasná potreba prehodnotenia doterajších postupov a zásahov v lesoch, a to tak lesníckych, ako aj ochranných. Je potrebné previesť odborné zhodnotenie situácie a vykonať celý súbor opatrení na zmiernenie nepriaznivých dopadov globálneho otepľovania na základe výsledkov vedeckého výskumu a praktických pozorovaní a skúseností. Názory na vykonanie navrhovaných opatrení sa však často diametrálne líšia, a to najmä vplyvom odlišných filozofií na manažmentové opatrenia v lesoch. Toto sa prejavuje hlavne v prieťahoch spojených s konaním a rozhodnutím, čím vznikajú časové straty a škody, ktoré nie je možné zvrátiť a nahradiť. Pokiaľ nebudeme schopní nájsť konsenzus v týchto zásadných otázkach, ostaneme v pozícii pasívneho pozorovateľa nezvratných a radikálnych zmien, ktoré by vďaka zmierňujúcim opatreniam mohli byť nielen podstatne menšie a jemnejšie, ale slúžili by aj k lokálnej záchrane cenných fragmentov prírody pre tých, ktorí prídu po nás.

Ing. Milan Boroš

Štátna ochrana prírody SR

Lokalita: NAPANT (Bystrá), foto: Andrej Kunca,
Lykožrút v smrekovom dreve (detail), foto: archív SAŽP